

OSVRT NA LEGIJSKE DENARE MARKA ANTONIJA S POSEBNIM NAGLASKOM NA NALAZE TOGA NOVCA U SJEVERNOJ DALMACIJI

TOMISLAV ŠEPAROVIĆ
Muzej hrvatskih arheoloških spomenika
Stjepana Gunjače bb
HR 21000 Split
tomislav.separovic@st.t-com.hr

UDK: 904:737](497.5 Dalmacija)" 652"
737.1(37)
Stručni članak
Professional paper
Primljeno / Received: 2008-03-14

Autor se osvrće na rimske republikanske denare koje je kovao triumvir Marko Antonije za potrebe financiranja svojih legija. Ti legijski denari s karakterističnim prikazom bojnog broda na aversu emitirani su iz vojne putujuće kovnice najvjerojatnije 32.-31. godine prije Krista do bitke kod Akcija. Skupni nalazi svjedoče da su u optjecaju mogli ostati sve do trećeg stoljeća. Posebna pažnja pridana je nalazima toga novca na prostoru sjeverne Dalmacije gdje su zabilježeni na dvanaest lokaliteta.

KLJUČNE RIJEČI: *rimski novac, legijski denari, Marko Antonije, sjeverna Dalmacija*

U rimskoj numizmatici poznati su republikanski novci emitirani iz vojnih putujućih kovnica. Takvi se srebrni denari upravo zbog mjesta i načina kovanja nazivaju legijskim, a strana ih literatura naziva i imperatorijalnim zbog činjenice da su kovani pod kontrolom vojnih zapovjednika s titulom imperator.¹ U doba Republike kovanje novca pod strogom je kontrolom senata. Novac se emitira iz središnje kovnice grada Rima, no usred učestalih ratnih operacija i unutarnjih sukoba tijekom prvog stoljeća prije Krista novac se kuje i na drugim mjestima, osobito uz vojsku, što je omogućavalo da se u najkraćem mogućem roku izvrše isplate vojnih jedinica diljem tada već goleme države. Najčešće i najbrojnije emisije takva novca kronološki smještamo u razdoblje od 49. godine prije Krista i uvođenja Cezarove diktature do 27. godine prije Krista, kada je Oktavijan dobio titulu August i postao apsolutni gospodar rimskog svijeta.² Numizmatički gledano, to je prijelazno razdoblje između stare republikanske novčarske tradicije i monetarne politike koju kreira car kao vrhovni vladar.

U ovome radu osvrnut ćemo se na legijske denare s karakterističnim prikazom bojnog broda na aversu, kovane pod kontrolom triumvira Marka Antonija.³ Osobitu pažnju pridat ćemo

¹ D. SEAR, 1998.

² Iz 49. godine prije Krista potječu dvije serije legijskih denara. Jedna je emitirana iz vojne putujuće kovnice pod kontrolom Cezara, a drugu je u optjecaj pustio njegov politički protivnik Pompej. O tome više u M. CRAWFORD, 1974, 461, 463. Denare emitirane iz putujućih kovnica imamo međutim i ranije premda ne tako često. Primjerice, 80-tih godina kovani su pod kontrolom Sule. O tome također u M. CRAWFORD, 1974, 373, 386, 387.

³ U ljeto 2007. godine našao sam se na lokalitetu Crkvine u Cisti Velikoj zajedno s akademikom Nenadom Cambijem. Tom nam je prilikom jedan mještalin pokazao primjerak legijskog denara Marka Antonija pronađen nedaleko od lokaliteta. Otuda ideja da rad o ovome tipu novca posvetim upravo cijenjenom profesoru Cambiju želeći mu dobro zdravlje i još puno uspjeha u radu.

Sl. 1. Avers i revers legijskog denara Marka Antonija (foto: Zoran Alajbeg).

Fig. 1. Obverse and reverse of the legionary denarius of Marcus Antonius (Photo by Zoran Alajbeg).

nalazima toga novca na području sjeverne Dalmacije, jer je to prostor koji je s numizmatičkog aspekta prilično slabo poznat.

Premda je poznato više tipova Antonijeva novca, upravo navedeni tip brojnošću nalaza ukazuje da je igrao značajnu ulogu u novčanom optjecaju u zadnjim desetljećima prvog stoljeća prije Krista.⁴ Tip je kovan u golemim količinama, a njegovim emitiranjem Marko Antonije, moćni oligarh i gospodar istočnog dijela rimske države, trebao je osigurati redovnu plaću vojnicima svojih legija, a samim tim i njihovu lojalnost. Iako mu je Oktavijan bitkom kod Akcija 31. godine prije Krista zadao odlučujući udarac, njegovi su legijski denari ostali i dalje u optjecaju. Skupni pak nalazi novca pokazuju da su se sporadično u optjecaju zadržali sve do kraja drugog, pa i do početka trećeg stoljeća.⁵

Kao što smo već rekli, tip karakterizira avers s prikazom bojnog broda. Uokolo je natpis ANT. AVG. III VIR. R.P.C. Na reversu je prikaz bojnih znakova i oznaka legije (Sl. 1).⁶

Na prostoru sjeverne Dalmacije nalazi su ovoga novca do sada zabilježeni na ukupno dvanaest lokaliteta. Uglavnom su to slučajni pojedinačni nalazi, dok je u dva slučaja riječ o skupnim nalazima. Manji dio ovoga novca sačuvan je do danas u muzejskim zbirkama, a samo je tri primjerka bilo moguće pregledati.⁷ Lokalitete navodimo abecednim redom (Sl. 2).

⁴ O ostalim tipovima novca Marka Antonija vidi u: M. CRAWFORD, 1974, 498 – 542.

⁵ Takvu teoriju jako lijepo dokazuju dva primjera s područja Hrvatske. To su skupni nalazi iz Osijeka i Sotina s velikim brojem legijskih denara Marka Antonija i najmlađim novcima kovanim za Lucija Vera. O ostalim

primjerima posebice iz okolnih područja vidi u: I. MIRNIK, 1981, 52-58.

⁶ M. CRAWFORD, 1974, 539 – 541.

⁷ Pregledana su dva primjerka iz Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika te jedan iz Muzeja grada Šibenika.

Sl. 2. Karta rasprostranjenosti nalaza legijskih denara Marka Antonija u sjevernoj Dalmaciji (crtež: Nada Šimundić Bendić): 1. Poveljana, 2. Privlaka, 3. Nin, 4. Kožino, 5. Nadin, 6. Benkovac, 7. Gornji Karin, 8. Kruševo, 9. Ivoševci, 10. Knin, 11. Kijevo, 12. Jadrtovac.
 Fig. 2. Map of distribution of legionary denarii of Marcus Antonius in the northern Dalmatia (drawing by Nada Šimundić Bendić).

BENKOVAC – jedan primjerak, nekoć se nalazio u zbirci Arheološkog muzeja u Zadru pod inv. brojem 821. Podatak je preuzet iz starog inventara.⁸

GORNJI KARIN – kao prethodni, inv. broj 255.

IVOŠEVCI – dva poznata primjerka. O jednom postoji podatak u arhivu Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika. Taj se primjerak nalazio u staroj muzejskoj zbirci. Drugi jako istrošeni primjerak nalazi se u numizmatičkoj zbirci istoga Muzeja pod inv. brojem. N122.⁹

JADRTOVAC – jedan primjerak čuva se u Muzeju grada Šibenika. Istrošen; težina 3,50 g. Dimenzije 17x18 mm. Položaj kalupa 3. Neinventiran. Na reversu je vidljiv spomen legije (*Legio II*).

⁸ I. MIRNIK, 1987, 86.

⁹ T. ŠEPAROVIĆ, 2003, 22.

KOŽINO – jedan primjerak iz stare zbirke Arheološkog muzeja u Zadru, bez inventarnog broja.

KRUŠEVO – na položaju pod Cvijinom gradinom pronađen je skupni nalaz rimskog republikanskog novca sakriven vjerojatno u doba Batonova ustanka. Nalaz je sadržavao 12 komada legijskih denara Marka Antonija.¹⁰

NADIN – poznata su dva primjerka. Jedan znatno istrošen čuva se u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika¹¹, dok je drugi iz zbirke Arheološkog muzeja Split objavio F. Bulić.¹²

NIN – skupni nalaz 94 primjerka rimskog republikanskog novca, zakopan iza 27. godine prije Krista. Sadrži 8 primjeraka legijskih denara Marka Antonija.¹³

KIJEVO – jedan primjerak zabilježio je Marun u *Starinarskim dnevnici*. Determiniran je po opisu.¹⁴

KNIN – jedan primjerak nekoć se nalazio u zbirci Arheološkog muzeja u Zadru pod inv. brojem 319. Podatak je preuzet iz starog inventara.

POVLJANA – jedan primjerak koji se čuva u Arheološkom muzeju u Zadru pod inv. brojem 1029.

PRIVLAKA – jedan primjerak iz stare zbirke Arheološkog muzeja u Zadru pod inv. brojem 795.

Kada govorimo o optjecaju novca na području sjeverne Dalmacije, onda treba naglasiti da intenzivniji dotok novca počinje tek s prodorom Rimljana u drugom i prvom stoljeću prije Krista. Prije toga novac je tu prisutan tek sporadično budući da je kod starosjedilaca robnonovčana privreda bila slabo razvijena.¹⁵ Od ukupno 360 evidentiranih komada republikanskog novca na ovome području, u što su uključeni i oni iz skupnih nalaza, ukupno 35 primjeraka su legijski denari Marka Antonija, što iznosi nešto manje od 10%. Na području Hrvatske raspolažemo još jedino s podacima za Istru u kojoj se taj odnos neznatno razlikuje.¹⁶ Tu su evidentirana ukupno 32 primjerka novca ovoga tipa što na brojku od 273 poznata primjerka rimskog republikanskog novca iznosi nešto više od 11%. I jedan i drugi podatak jasno govore o značajnom udjelu Antonijevih legijskih denara u odnosu na cjelokupan broj ostalih republikanskih novaca.

Velik broj legijskih denara Marka Antonija čuva se u Arheološkom muzeju u Zagrebu, od kojih većina potječe s dunavskog limesa u istočnoj Slavoniji i Srijemu.¹⁷ Najviše ih je iz skupnih nalaza u Sotinu i Valpovu, a od pojedinačnih nalaza spominju se sljedeća mjesta: Novi Banovci, Osijek, Surčin, Surduk, Bapska (okolica), Vukovar, Ilok, Vinkovci, Srijem, Srijemska Mitrovica, Hercegovina, Ljubuški, Sisak (3), Lika (2), Donji Lapac.

Pojedinačni primjerci izloženi su u stalnom postavu Arheološkog muzeja u Splitu. Za njih, na žalost, nije poznato nalazište, no nije isključeno da potječu iz Salone ili njene okolice. U numizmatičkoj zbirci ovoga Muzeja nekada se nalazila ostava rimskog republikanskog novca iz Gajina kod Kaštel Sućurca koja je sadržavala i šest primjeraka Antonijevih legijskih denara.¹⁸

Spomenimo ovdje još tri značajne ostave s područja Hrvatske u čijem sastavu su Antonijevi legijski denari. To su Cesarica kod Karlobaga,¹⁹ Sisak²⁰ i Lički Ribnik kod Gospića.²¹

¹⁰ T. ŠEPAROVIĆ, 2005, 67, 70.

¹¹ T. ŠEPAROVIĆ, 2003, 49.

¹² F. BULIĆ, 1878, 126.

¹³ B. ILAKOVAC – I. MIRNIK, 1984.

¹⁴ L. MARUN, 1998, 76.

¹⁵ Š. BATOVIĆ, 1987, 370 – 371.

¹⁶ A. MIŠKEC, 2002, 341.

¹⁷ Na podacima zahvaljujem kolegi Ivanu Mirniku.

¹⁸ M. BONAČIĆ MANDINIĆ, 2002, 563, 564.

¹⁹ Z. DUKAT – A. GLAVIČIĆ, 1975, 196.

Od novijih nalaza, uz već spomenuti primjerak iz Ciste Velike, istaknimo i jedan pronađen na Gardunu koji će uskoro biti objavljen.²²

Jedno od pitanja vezano za ove legijske denare koje je intrigiralo mnoge autore, jest broj legija koje su bile pod zapovjedništvom Marka Antonija. Pri tome su nedoumice izazivale legende na reversu ovoga novca koje nose brojeve legija. Osobito su zabunu unosili novci s brojevima legija od XXIV. do XXX. za koje se ustanovilo da su onodobni ili novovjeki falsifikati.²³ Danas se sa sigurnošću može reći da su pod Antonijevim zapovjedništvom bile 23 legije, što znači preko 120.000 vojnika. Kada se tome broju pridodaju saveznici onda se može dobiti predodžba o golemoj količini novca koja je morala biti iskovana da bi se namirile vojničke plaće.²⁴

Nama je svakako važnije i zanimljivije kronološko pitanje. Premda je opće prihvaćeno mišljenje da je ovaj tip legijskog denara kovan 32.-31. godine prije Krista, bilo je i mišljenja da se početak kovanja mora pomaknuti u 35. ili 34. godinu prije Krista.²⁵ Pažnje vrijednu teoriju donosi M. Chitescu koja se najviše bavila ovim novcem. Ona smatra kako postoji velika vjerojatnost da su legijski denari Marka Antonija kovani između 39. godine prije Krista i bitke kod Akcija u kovnici grada Efeza.²⁶

Već smo govorili o tome kako skupni nalazi potvrđuju da je ovaj tip novca korišten kao platežno sredstvo kroz cijelo drugo pa sve do početka trećeg stoljeća. Istaknimo ovdje još samo jedan zanimljiv podatak iz Pompeja gdje je erupcija Vezuva zatekla Antonijeve legijske denare u trgovačkim blagajnama, čime je jasno potvrđen njihov redovan optjecaj, u ovom slučaju više od stotinu godina nakon kovanja.

Što se tiče nalaza iz sjeverne Dalmacije sigurno je da je dio legijskih denara tu dospio dolaskom vojske u zadnjim desetljećima prvog stoljeća prije Krista i početkom prvog stoljeća. No upravo zbog činjenice da su se zadržavali u optjecaju čak više od dva stoljeća, jedino za primjerke iz skupnih nalaza, poput onih podno Cvijine gradine i iz Nina, možemo više-manje biti sigurni kada su dospjeli u zemlju.

LITERATURA

- BATOVIĆ, Š., 1987. – Šime Batović, Liburnska grupa, u: *Praistorija jugoslavenskih zemalja*, 5, Sarajevo.
- BONAČIĆ MANDINIĆ, M., 2002. – Maja Bonačić Mandinić, Ostave rimskog republikanskog novca, u: *Longae Saloniae*, Split, 561 – 596.
- BULIĆ, F., 1878. – Frane Bulić, Doni al Museo di Spalato, *Bullettino di archeologia e storia Dalmata*, I, 126-127.
- CHITESCU, M., 1974. – Maria Chitescu, A propos des monnaies frappées par Marc-Antoine pour ses légions, *Dacia*, 18, 147-153.

²⁰ I. MIRNIK, 1984, 47.

²¹ J. KLEMENC, 1935.

²² Primjerak će biti objavljen u knjizi *Tilurium II*, u poglavlju o numizmatičkim nalazima.

²³ M. GHITESCU, 1974, 151.

²⁴ Na početku su emisije novca Marka Antonija bile prvenstveno namijenjene osiguravanju plaća za njegove trupe. Ali ratovi s Partima i u Armeniji znatno su smanjili brojnost vojske rimskog zapovjednika. Stoga je Marko Antonije za svoj neposredni i odlučujući sukob sa svojim rivalom

Oktavijanom bio prisiljen pronaći čitav niz saveznika. Dakle, novac, inače prvenstveno i isključivo namijenjen legijama, počeo se koristiti i za plaćanje saveznika.

²⁵ M. CHITESCU, 1974, 151.

²⁶ M. CHITESCU, 1974, 151. Ukazujući na dotrajalost kalupa, autorica ovu pretpostavku bazira na mogućnosti da Marko Antonije u vremenskoj stisci više nije nalagao izradu novih, već su se njegovi kovničari koristili onim kalupima koji su već dugo bili u uporabi i dosta izbrisani jer su morali biti korišteni još od godine 39.

- CRAWFORD, M., 1974. – Michael Crawford, *Roman Republican Coinage*, London.
- DUKAT, Z. – GLAVIČIĆ, A., 1975. – Zdenka Dukat – Ante Glavičić, Numizmatičke vijesti iz Senja i okolice, *Senjski zbornik*, 6, 167-198.
- ILAKOVAC, B. – MIRNIK, I., 1984. – Božidar Ilakovac – Ivan Mirnik, *The 1968 Aenona Hoard*, *Numismatic chronicle*, 44, 25-30.
- KLEMENC, J., 1935. – Josip Klemenc, Ostava u Ličkom Ribniku, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 16, Zagreb, 83-125.
- MARUN, L., 1998. – Lujo Marun, *Starinarski dnevnik*, Split.
- MIRNIK, I. A., 1981. – Ivan A. Mirnik, *Coin Hoards in Yugoslavia*, BAR International Series 95, Oxford.
- MIRNIK, I. A., 1987. – Ivan A. Mirnik, Nalazi starog novca u Benkovcu i okolici, *Benkovački kraj kroz vjekove* (zbornik radova 1), Benkovac, 83-100.
- MIŠKEC, A., 2002. – Alenka Miškec, *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Kroatien*, Abteilung XVIII Istrien, Mainz.
- SEAR, D., 1998. – David Sear, *The History and Coinage of the Roman Imperators 49 – 27 B. C.*
- ŠEPAROVIĆ, T., 2003. – Tomislav Šeparović, *Zbirka rimskog novca u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika*, Split.
- ŠEPAROVIĆ, T., 2005. – T. Šeparović, Revizija skupnog nalaza rimskog novca iz Kruševa kod Obrovca, *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, 98, Split, 63-72.

A REVIEW OF THE LEGIONARY DENARII OF MARCUS ANTONIUS WITH PARTICULAR EMPHASIS ON THE FINDS OF THESE COINS IN NORTHERN DALMATIA

SUMMARY

Legionary denarii are Roman Republican coins emitted from mobile military mints under the control of various military commanders. In the Republican period, coins were emitted from the central mint of the city of Rome, but amidst the frequent war operations and internal conflicts during the first century BC, coinage was also minted in other places, particularly where the armies were located, as this enabled carrying out payments in the shortest possible time to military units throughout the even then enormous state. This article is concerned with the legionary denarii of Marcus Antonius with the typical depiction of a warship on the obverse.

Although several types of coins of Marcus Antonius are known, the frequency of finds of the above type indicates that it played a significant role in the monetary circulation in the last decades of the first century BC. This type was minted in enormous quantities, and with its distribution Marcus Antonius, the powerful oligarch and ruler of the eastern part of the Roman state, was able to ensure regular payments to the soldiers of his legions, and by this act also their loyalty. Although Octavianus delivered a decisive blow against him in the battle at Actium in 31 BC, his legionary denarii still remained in circulation. Hoard finds even show that they remained sporadically in circulation to the end of the second, and even to the beginning of the third century. It is generally accepted today that this type of legionary denarius was minted in 32-31 BC, but other opinions have also been expressed. The most interesting conjecture is that of M. Chitescu, who considered that they were emitted by the mint of Ephesus from 39 BC all the way to the battle of Actium. In the region of northern Dalmatia, the legionary denarii of Marcus Antonius have been noted at 12 sites, which includes two hoard finds. It is certain that part of them arrived in this area with the Roman army in the last decades of the 1st century BC and the beginning of the 1st century AD. However, because of the fact that they remained in circulation for even more than two centuries, only for examples from hoards such as those found below Cvijina gradina and at Nin can we be more or less certain when they were deposited in the earth.

KEY WORDS: *Roman coins, legionary denarii, Marcus Antonius, northern Dalmatia*

CETINSKI ADORANT

ANTE MILOŠEVIĆ
Muzej Hrvatskih arheoloških spomenika
S. Gunjače bb
HR 21000 Split
ante.milosevic@st.t-com.hr

UDK: 903.27(497.5 Otok)"634"
Pregledni članak
Review
Primljeno / Received: 2008-04-22

U tekstu se priopćava podatak o novom nalazu tipološki jedinstvene prapovijesne keramičke figurice iz Sinjskoga polja koja svojim općim stilskim osobinama pripada velikoj grupi statueta kakve su do sada pronađene na brojnim neolitičkim nalazištima na širem području Balkana. Njezina iznenadna i izuzetna pojava u Dalmaciji objašnjiva je procesom neolitizacije istočnojadranskoga prostora u kojemu je po svoj prilici učešća imala i etnička komponenta iz unutrašnjosti. Također se još jednom upozorava i na arheološku važnost prostora uz rijeku Cetinu za ukupna proučavanja prapovijesnih razdoblja.

KLJUČNE RIJEČI: *neolitička umjetnost, Dalmacija, cetinska regija, Sinjsko polje*

Krajem 2007. godine na predjelu Priblaće u selu Otok uz istočni rub Sinjskog polja u Dalmaciji (Sl. 1), slučajno je pronađena vrlo zanimljiva keramička figurica koja predstavlja čučecu (fetusoidnu) ljudsku figuru s dugačkim vratom i naglašeno pognutom glavom. Noge su joj u preponama i koljenima potpuno savijene i oblikovanjem tijesno složene ispod trbuha. Nema ni na koji način naznačene ruke, a bitna stilska odrednica joj je modelacija i način prikazivanja dijelova ovalnoga lica. Nos je izrazito velik, oči s obrvama su naznačene koso urezanim crtama, a usta su vrlo realistična, s naglašenom željom modelara da upravo njima jasno, a vjerojatno i ciljano, iskaže i određenu emociju. Razvučena su naime u širok osmijeh. Uočljivo su realistično oblikovana i leđa duž kojih se, zbog prema naprijed savinuta tijela, od vrata do trtične kosti, anatomske ističe kralješnica. S donje strane bedrenog dijela nogu dvije su plitke rupice bademastog oblika. Nije potpuno jasno koja im je prvotna svrha. Domišljajući se, nismo daleko od pretpostavke da su možda ostatak ležišta za nekakvu konstrukciju na kojoj je skulpturica izvorno stajala. U podgledu je naime najzanimljivija, a da bi se ta njezina strana što potpunije sagledala, trebala je biti na neki način podignuta (Sl. 2).

Figurica je izjaruzana tijekom uređenja starog melioracijskog kanala na tzv. Ercegovoj njivi uz sjevernu stranu betonskog mostića, na mikropoložaju koji mještani zovu Brzica. Izrađena je od gline grublje fature miješane s krupnijim zrcima pijeska. Boja pečenja joj je nejednaka, a u laganim prelazima se mijenja od svijetlosmeđe u predjelu glave i vrata, ka smeđecrvenoj kod nogu i donjega dijela leđa. Najveća dužina joj je 5,45 cm, visina 4,34, a širina 2,48 cm (Sl. 3). U istoj prigodi u iskopanom je mulju pronađeno još desetak ulomaka keramičkih posuda, veći komadi pečene zemlje i lijepa, te polovica glačane kalupaste sjekire.¹ Ta je pak izrađena od

¹ Predmete je pronašao mještanin Otoka Vinko Samardžić. Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu uz

novčanu nagradu ustupio je spomenutu figuricu (inv. br. 6825) i ulomak sjekire (inv. br. 6826), dok su drugi predmeti

Sl. 1. Nalazišta artefakata neolitičke umjetnosti u Sinjskom polju u Dalmaciji: 1. Otok – Brzica, 2. Trilj – pumpna stanica.

Fig. 1. Finding sites of the artefacts belonging to the Neolithic art in Sinj plain in Dalmatia: 1. Otok – Brzica, 2. Trilj – gas station.

tvrdog plavozelenog kamena s naglašenim smeđim venama. Veličina ulomka sjekire je 6,2 x 4 x 2 cm (Sl. 4).

Ukupne tipološke osobine ovdje navedenih predmeta, kao i okolnosti njihova nalaza, pretpostavljaju da svi pripadaju prapovijesnim razdobljima. Sam lokalitet Brzica, na kojemu je pronađena figurica, nalazi se nedaleko od poznatih sojeničkih nalazišta na Dugišu, koje je sondažno istraživano prije pedesetak godina,² i na Okruglom na kojemu su značajni ostatci drvene

ostali u njegovom vlasništvu. Među tima indikativni su ulomci posuda s ravnim dnom ili visokom koničnom nogom, te dvije vodoravne ušaste ručke. Ulomci se razlikuju i po tipološkim osobinama i po fakturi jer pripadaju različitim prapovijesnim razdobljima. Uspoređujući vizualno sastav pečene gline od koje je izrađena figurica s onom od koje su oblikovane spomenute posude, sličnost je uočljivija prema ulomku s visokom koničnom nogom. V. Samardžić inače posjeduje veliku zbirku od nekoliko stotina predmeta

(poglavito keramičkih ulomaka i kremenih artefakata) koje je u nekoliko proteklih godina prikupio s poznatih lokaliteta uz rijeku Cetinu, a koji su na području sela Otok (Dugiš, Okruglo, Priblaće, Priblatnice i drugih). Znatna količina predmeta koju je na istim tim nalazištima prikupio u prethodnim godinama otkupljena je za zbirke Muzeja Cetinske krajine u Sinju i Arheološkog muzeja u Splitu.

² I. MAROVIĆ, 2002, 217-295.

Sl. 2. *Cetinski adorant s položaja Brzica u Otoku (foto: Z. Alajbeg).*
 Fig. 2. *Orant of Cetina from Otok – Brzica site (Photo by Z. Alajbeg).*

prapovijesne arhitekture (Sl. 5).³ Probna bušenja koja su obavljena na obje obale novoprobijenoga korita Cetine na otočiću Okruglo dala su vrlo zanimljive arheološke rezultate.⁴

Brzica je također dio predjela zvanog Priblaće na kojemu su u proteklim desetljećima u raznim prigodama, a pogotovu u prigodi izvođenja nekontroliranih melioracijskih radova, iskopani brojni prapovijesni predmeti. Riječ je dakle o prostranom arheološkom području na kojemu su gusto raspoređena vrlo značajna nalazišta (Sl. 6). Na njihovu smo važnost za hrvatsku arheologiju više puta i u različitim prigodama upozoravali sa svrhom njihova spašavanja i istraživanja. Prije nekoliko godina bio je pokrenut i veliki međunarodni arheološki projekt koji je tome trebao mnogo doprinijeti. Premda su početni istraživački rezultati bili vrlo obećavajući,⁵ a bila je postignuta i opća društvena klima za nastavak njegove realizacije, projekt je naglo prekinut prije nekoliko godina voljom nadležnih službi pri Ministarstvu kulture Republike Hrvatske i današnjih uprava u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu i Muzeju Cetinske krajine u Sinju, koji su do tada bili partneri u projektu. Na istu stranu

³ A. MILOŠEVIĆ, 2003, 289-293; A. MILOŠEVIĆ, 2006, 117-126; A. MILOŠEVIĆ, 2007, 94-113.

⁴ D. SMITH - V. GAFFNEY - D. GROSSMAN - A. J. HOWARD - A. MILOŠEVIĆ - K. OSTIR - T. PODOBNIKAR - W. SMITH - E. TETLOW - M. TINGLE - H. TINSLEY, 2006, 171-186

⁵ D. SMITH - V. GAFFNEY - D. GROSSMAN - A. J. HOWARD - A. MILOŠEVIĆ - K. OSTIR - T. PODOBNIKAR - W. SMITH - E. TETLOW - M. TINGLE - H. TINSLEY, 2006, 180-186.

Sl. 3. Cetinski adorant (foto: Z. Alajbeg).
Fig. 3. Orant of Cetina (Photo by Z. Alajbeg)

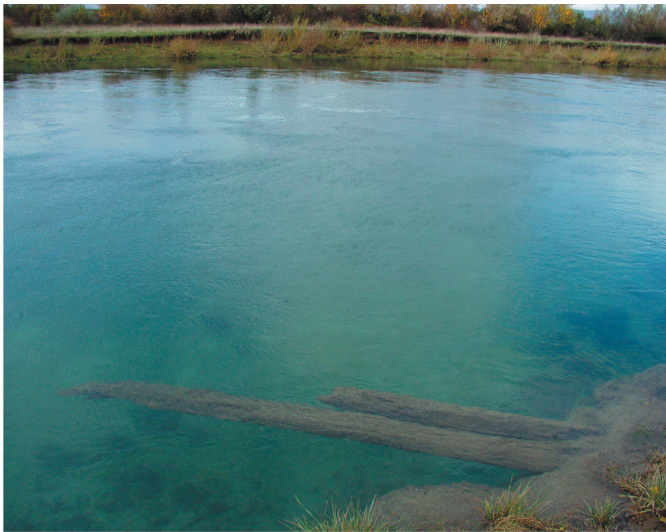

Sl. 4. Kamena kalupasta sjekira s položaja Brzica u Otoku.
Fig. 4. Stone mould-axe from Otok – Brzica site

stalo je i Hrvatsko arheološko društvo koje nije dopustilo prezentaciju postignutih rezultata na nedavnom godišnjem sastanku i prigodnome znanstvenom skupu koji je bio održan u Sinju. Na sve ovo je bilo nužno podsjetiti već na početku ovoga teksta jer se devastacije važnih arheoloških nalazišta u Sinjskome polju, kako vidimo, i dalje nekontrolirano nastavljaju. Zbog takva odnosa prema arheološkoj baštini cetinske regije i u ovoj smo prigodi o novopronađenoj statueti, na žalost, prisiljeni raspravljati tek na temelju tipološko-komparativnih i stilskih analiza, a ne kao o produktu sustavnih arheoloških iskopavanja.

Veseli nas međutim da smo o ovom povijesno i kulturološki vrlo vrijednom nalazu u prilici kratko izvijestiti u zborniku posvećenu uvaženom prof. Nenadu Cambiju koji je izvrstan poznavalac cetinske prošlosti i koji nam je, u vrijeme dok smo dogovarali i organizirali spomenuti projekt, ali i inače, na svako naše traženje pružio vrlo korisne savjete.

Još je jedan važan arheološki moment zbog kojega smo si, kao arheolozi kojima ova tematika nije bliska, dopustili njegovu stručnu obradu. Približno u isto vrijeme kad je pronađen cetinski adorant, europska je znanstvena arheološka literatura obogaćena za novo, vrlo važno djelo Svenda Hansena koje rijetko viđenom temeljitošću i sveobuhvatnošću raspravlja jednu grupu arheoloških nalaza, konkretno antropomorfne figure neolitika i eneolitika jugoistočne

Sl. 5. Ostaci drvenih prapovijesnih kuća na otočiću Okruglo u Sinjskom polju.

Fig. 5. Remains of prehistoric wooden houses on islet Okruglo in Sinj plain.

Desno:

Sl. 6. Arheološki položaji u selu Otok u Sinjskom polju (foto: D. Grossman).

Right:

Fig. 6. Archaeological sites in the village of Otok in Sinj plain (Photo by D. Grossman).

Europe (i prednje Azije).⁶ Istraživačima u regijama koje ne obiluju takvim nalazima, ova je znanstvena monografija napose od iznimne pomoći jer već na prvi pogled omogućava kvalitetne komparativne analize, prvenstveno vremensku i stilsku atribuciju takvih nalaza. Vrlo referentno dakle omogućava cjelovit uvid u problem bez mukotrpnog prelistavanja uglavnom teško dostupne literature.

Iz spoznaja koje nudi knjiga S. Hansena potpuno je jasno da podrijetlo figurice iz Sinjskoga polja (ili kulturne utjecaje po kojima je nastala), vrlo vjerojatno treba tražiti u neolitiku sa šireg prostora u unutrašnjosti Balkanskog poluotoka. To je područje, zajedno s istočnim Mediteranom, do sada iznjedrilo najveću količinu takvih tvorevina (više od 30.000),⁷ dok se drugdje na prostoru Mediterana i u ostalim krajevima europskoga kopna nalaze vrlo sporadično.⁸ Nama bi na ovome mjestu posebno mogla biti zanimljiva disperzija i karakter takvih nalaza na susjednom Apeninskom poluotoku s kojim su istočnojadranska obala i cijeli jadranski bazen u starijem neolitiku dio jedinstvenoga *impresso* kulturnoga kompleksa,⁹ no prema dostupnim nam podatcima karakter i stil tamošnjih figurica, osim što su vrlo malobrojne, po svemu je drugačiji.¹⁰

Važna stilska odrednica cetinskoga adoranta, rekli smo, detalji su oblikovanja lica i glave koja stoji pognuta na prenaplašeno dugačkom, hipertrofiranom cilindričnom vratu. Uočljivi detalji u tom smislu su grebenasti nos koji gotovo da dijeli lice na dvije polovice, u širok osmijeh razvučena usta i tankim crtama naznačene oči i obrve. Ti elementi bitne su osobine velikog broja neolitičkih skulpturica na vrlo širokom balkanskom području, i to u okviru nekoliko kulturnih skupina. U početku neolitika bili su izvedeni na jednostavno stiliziranim valjkastim statuetama bez naglašenih drugih dijelova tijela. Takve su figurice do sada na području Hrvatske otkopane samo u Vinkovcima među nalazima iz okvira starčevačke kulture,¹¹ a u relativno velikom broju primjeraka poznate su s brojnih drugih neolitičkih nalazišta balkanskoga prostora, ponajprije onih koji su pripadali starčevačkoj kulturi i okolnim joj lokalnim varijantama (tzv. Starčevo-Körös-Kriş kompleks), te kulturama Karanovo, Anzabegovo-Vršnik i Sesklo-grupe.¹² U kasnijim razvojnim fazama tih kultura antropomorfnim figuricama postupno se dodaju i drugi dijelovi tijela (prvenstveno ruke i spolni atributi), no karakteristike kao što su npr. oči prikazane urezanim crtama, nebitno promijenjene ostaju gotovo do kraja srednjeg neolitika.¹³

Osobitost cetinskoga adoranta je i njegov karakterističan fetusoidno zgrčeni ili pognuti čučeci položaj koji je u neolitiku u predstavljanju ljudskih figura vrlo osebujna pojava. Velika je većina statueta toga doba naime prikazana u dvama osnovnim položajima, kao stojeće ili sjedeće figurice s podvarijantama,¹⁴ dok su drugi položaji izrazito malobrojni i sasvim sporadični. Od velikog broja primjera koje donosi S. Hansen, figurice kojima je tijelo izmodelirano u stavu

⁶ S. HANSEN, 2007.

⁷ S. HANSEN, 2007, 2.

⁸ S. HANSEN, 2007, 302-303.

⁹ J. MÜLLER, 1994.

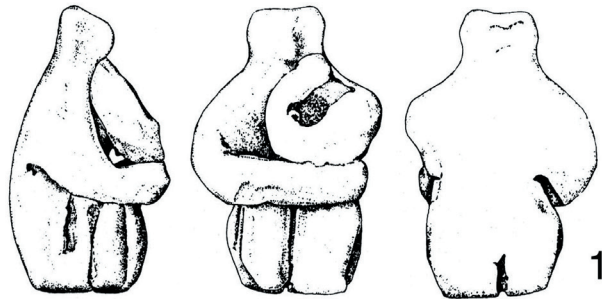
¹⁰ Usp. *Italia preistorica*, 1993, na str. 297 ženske figurice iz kulture posuda *a bocca quadrata*, na str. 339 sjedeća ženska figurica iz *impresso* kulture – tip Rendina, na str. 350 statuete žena srednjega neolitika s nalazišta Passo di Corvo. Primjercima iz Italije stilski i tipološki u znatnoj mjeri odgovara novopronađena steatopigična dodatno dekorirana figurica žene iz Pokrovnika (usp. *Hrvatski arheološki godišnjak*, 2006, 378).

¹¹ S. DIMITRIJEVIĆ – T. TEŽAK GREGL – N. MAJNARIĆ PANDŽIĆ, 1998, 73-74, sl. 5.

¹² *Praistorija Jugoslavenskih zemalja*, 1979, 130. Jednako prikazane oči ima i reljef orantice na ulomku starčevačke posude iz Sarvaša (usp. K. MINICHREITER, 2000, 6, sl. 3).

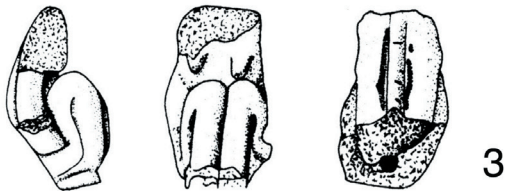
¹³ S. HANSEN, 2007, usp. npr. figurice na Taf. 96/2, 110/1-8, 115/2-3, 116/2-7, 18/1-3, 126/1-2, 136/6-7, 167/1-5, 338/1 i 9.

¹⁴ Korisnu tipološku podjelu neolitičkih figurica kojoj je glavna odrednica položaj tijela posljednji je složio S. HANSEN, 2007, 341-360.

Sl. 7. Neolitičke figurice skupljenih nogu: 1. Drama, 2. Vidra, 3. Pevkakia Magula (prema: S. Hansen), 4. Fafos (prema: M. Gimbutas).

Fig. 7. Neolithic figurines with contorted legs: 1. Drama, 2. Vidra, 3. Pevkakia Magula (according to S. Hansen), 4. Fafos (according to M. Gimbutas)

donekle sličnom našem primjeru pronađene su tek na nekoliko nalazišta (Sl. 7/1-3),¹⁵ a kada je riječ o položaju tijela kao o mogućoj tipološkoj odrednici vrlo slična figurica otkopana je i u ranom vinčanskom sloju na nalazištu Fafos kod Kosovske Mitrovice (Sl. 7/4).¹⁶ U svojoj knjizi o prapovijesnoj umjetnosti Europe, M. Gimbutas posebno ističe stilsku vrijednost ovoga kosovskoga nalaza, naglašavajući da je izvrstan primjer naturalizma u prapovijesnoj umjetnosti Europe. Posebno pri tome ističe slobodu modeliranja ruku koje su raširenim dlanovima položene na prsi i realistično predstavljenu krivinu leđa.¹⁷

Sve ovdje navedene približne analogije iz unutrašnjosti Balkana interpretirane su pretežito kao sjedeći tip premda se čini da su sve one, kao i naša, predstavljene u čučućem ili u čučće-sjedećem stavu.¹⁸ Jedina bitna oblikovna srodnost svima su u preponama skupljene noge, izmodelirane na jednak način. Cetinski adorant dakle, s takvoga aspekta nije osobita pojava, no dodatnu tipološku vrijednost daje mu izrazito pognuta glava.¹⁹ Uvažimo li taj njegov detalj kao značajnu mu tipološku odrednicu, onda možemo ustvrditi da je figurica iz Sinjskoga polja vrlo vrijedan, osebujan i jedinstven nalaz u ukupnoj prapovijesnoj (neolitičkoj i ranoj eneolitičkoj) umjetnosti Europe.²⁰ Pretpostavljamo uz to da je glava na cetinskoj figurici tako postavljena namjerno i sa svrhom, pa s velikom vjerojatnošću možemo ustvrditi da uistinu pripada grupi kulturnih statueta, tj. mislimo da je zaista predstavljena u nekakvom stavu molitve ili adoracije. Respektiramo pri tome i razmišljanja na koja u svojoj raspravi o tim nalazima upozorava S. Hansen. On najprije skreće pozornost na naslijeđenu metodološku opasnost u koju su često zapadala dosadašnja tumačenja takvih neolitičkih tvorevina, a koja su u najvećem broju slučajeva i bez osobita kolebanja, gotovo po šabloni, takve nalaze objašnjavala kao kulturne rekvizite, bilo kao odraz vjerojatnoga matrijarhata toga doba i štovanja "Velike Božice", u čemu dominira kult plodnosti, bilo kao glavni i naj slikovitiji eksponent različitih drugih religijskih shvaćanja neolita. Nagloj i mnogobrojnoj pojavi figurica u neolitiku jugoistočne Europe, ne pretendirajući pri tome da postigne konačna rješenja, S. Hansen pretpostavlja i drugačije mogućnosti.²¹ Misli naime da su one sveopći izraz i odraz duha epohe čijoj pojavi su, uz autentičnu neolitičku "revoluciju simbola", pogodovali i neki drugi momenti, a koji se u izvornim neolitičkim oblastima pojavljuju približno istovremeno. Prvenstveno se to odnosi na početni proces sjedilačkog načina života koji je bio uvjetovan novim socio-gospodarskim odnosima koje je donijela zemljoradnja kao glavna privredna grana neolita i pojava keramike kao novog materijala koji je izvanredno pogodio njihovu oblikovanju. Stoga je, proučavajući izgled i razvoj tih skulpturica, prema S. Hansenu, moguće pratiti i razvoj i širenje neolitičkih civilizacija od istoka prema zapadu. Kako cetinski adorant na području unutrašnje Dalmacije, ali i cijeloga šireg područja istočnojadranske obale,

¹⁵ S. HANSEN, 2007. Usp. oštećenu čučću figuricu koja je tipološki možda najbliža našem primjerku s nalazišta Pevkakia Magula u Tesaliji na str. 123-124, Taf. 104/16, zatim sjedeću figuricu s nogama skupljenim u preponama s nalazišta Vidra na Taf. 398 i njoj vrlo sličnu s nalazišta Drama u Trakiji. str. 235, Taf. 338/13.

¹⁶ M. GIMBUTAS, 2007, 43, sl. 11, 12.

¹⁷ M. GIMBUTAS, 2007, 38-43.

¹⁸ M. GIMBUTAS, 2007, sl. 11-12 statueta iz Fafosa objašnjava kao čučćećeg muškarca (Squatting man).

¹⁹ S velikom se vjerojatnošću može pretpostaviti da je i po tome detalju cetinski adorant sličan fragmentarno sačuvanoj skulpturici iz Seske kulture s nalazišta Pevkakia Magula (u našem tekstu sl. 7/3). Stilska sličnost našega nalaza s ovim

iz Grčke podupire i anatomska naglašena kralješnica koja teče cijelom dužinom leđa (usp. također S. HANSEN, 2007, 123-124, Taf. 104/16), a tu osobinu kao umjetnički kvalitet na skulpturici iz Fafosa ističe i M. GIMBUTAS, 2007, 43, sl. 12. Inače, prema S. Hansenu, modeliranje uspravnih figurica s podignutom glavom jedna je od važnijih stilskih odrednica neolitičke umjetnosti koja takve izrađevine razlikuje od starijih, paleolitičkih, koje su pretežito predstavljene u različitom pognutom položaju (usp. S. HANSEN, 2007, 52-60).

²⁰ Tu tvrdnju izričemo prema uvidu u prezentirane takve nalaze koje su u svojim raspravama donijeli Gimbutas i Hansen (usp. M. GIMBUTAS, 2007; S. HANSEN, 2007).

²¹ S. HANSEN, 2007, 319-330.

Sl. 8. Ulomci neolitičkih posuda iz korita Cetine uzvodno od Trilja: 1. ulomak s impresso ukrasom, 2. ulomak s prikazom ljudskog lica (foto: Z. Alajbeg).

Fig. 8. Neolithic pottery fragments from the Cetina river bed upstream from Trilj: 1. fragment with impresso decoration, 2. fragment with image of a human face (photo by Z. Alajbeg).

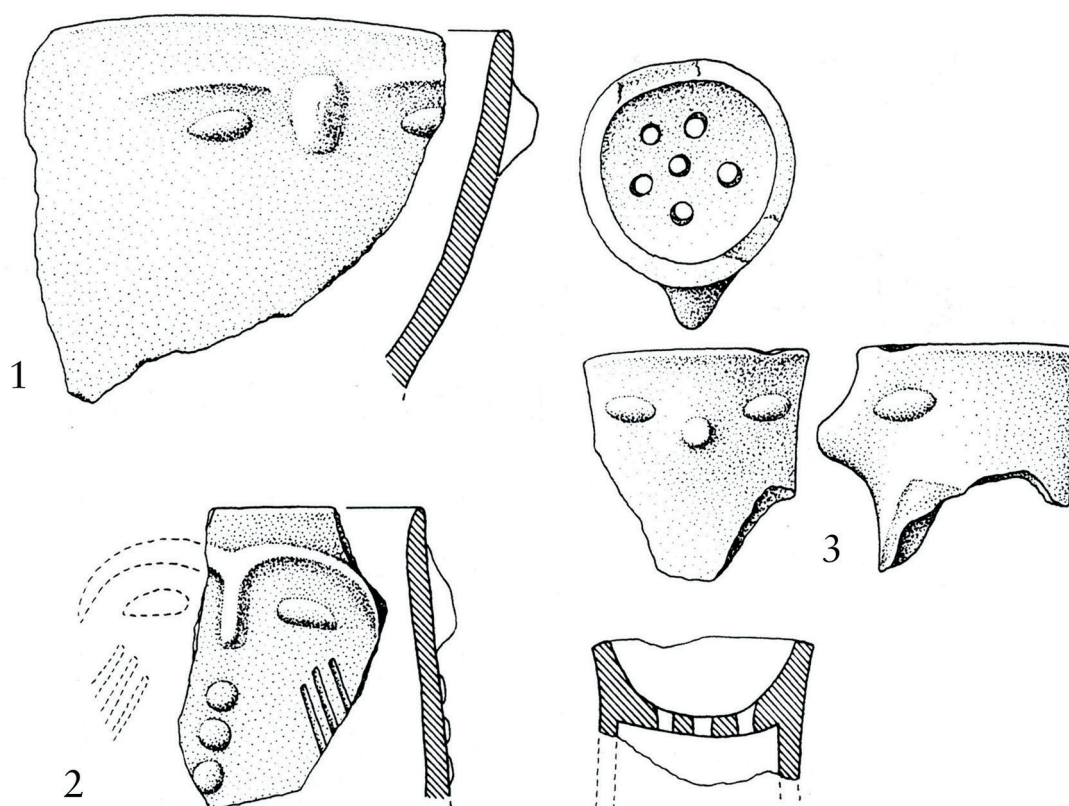
među dosadašnjim pronalascima iz neolitika predstavlja potpunu novinu kojoj su tipološka i stilska izvorišta, vidjeli smo, u unutrašnjosti i na jugu Balkanskoga poluotoka, vjerujemo da je on ujedno i izniman dokaz i odraz upravo takvih procesa, tj. da svjedoči etničke migracije neoličana iz unutrašnjosti prema jedranskoj obali. Ranije se takva pretpostavka mogla samo nazrijeti temeljem nalaza jednoga ulomka keramike s barbotinskim ukrasom s obližnje Bilokapića gradine u Udovičićima, također u Sinjskom polju,²² a već poodavno izdvojeni kulturni facijes koji je definiran kao starčevačko-impresso kultura čiji su elementi najprije izdvojeni uz gornji tok rijeke Bosne, pretpostavljao je samo utjecaje i eventualna etnička pomicanja od obale prema unutrašnjosti.²³

Vjerodostojne arheološke okolnosti nalaza figurice iz Sinjskoga polja nisu pouzdane, što umnogome otežava njenu precizniju dataciju. Time dakle cetinski adorant dijeli sudbinu brojnih drugih takvih i sličnih nalaza na širokom arealu njihova rasprostiranja, gdje su također u velikoj

²² A. MILOŠEVIĆ, 1987, 16-17.

²³ *Praistorija jugoslavenskih zemalja*, 1979, 372-392. O kronologiji i karakteru dodira starčevačke i impresso kulture u Bosni usp. i: N. N. TASIĆ, 2007, 5-16. Naravno da je o takvim procesima u Cetinskoj regiji i u Dalmaciji teško govoriti tek na temelju nekolicine nalaza, no, bez obzira na koji su način priskrbljeni i koliko god da ih ima, mislimo da ih ni u ovoj fazi istraženosti nije uputno zanemarivati ili potpuno negirati jer ni sadašnji intezitet novih terenskih istraživanja koja na tu temu u Dalmaciji provode domicilni strčnaci nije obećavajući da će se u skoro vrijeme nešto bitnije promijeniti. Nedavno je u stručnoj literaturi proces neolitizacije istočnojadranske obale i bliže joj unutrašnjosti pokušao raspravljati i B. Marijanović

zalažući se za pretežitu autoktonost u razvoju neolitičke civilizacije (B. MARIJANOVIĆ, 2007, 7-41). Takva svoja razmišljanja temelji na nekompatibilnosti prirodnih resursa i prevladavajuće zemljoradnje kao glavne gospodarske grane neoličana. Uz to, u svim ostalim bitnim elementima nastoji osporiti ili dovesti u sumnju rezultate drugih istraživača (posebno novije radove J. Müllera, S. Forembachera i T. Kaisera) koji u tom procesu pretpostavljaju i nastoje dokazati etnička pomicanja i popunjavanja, ponajprije dužjadranskim i prekojadranskim pravcima. S našega polazišta, a u stručnom i metodološkom smislu od koristi mogu biti i razmišljanja S. Perića koji obrađuje iste probleme u prirodno istom ambijentu, u jadranskome zaleđu na prostoru današnje Albanije (usp. S. PERIĆ, 2002, 9-39).

Sl. 9. Ulomci neolitičkih posuda s nalazišta Dunavec (prema: S. Hansenu).

Fig. 9. Neolithic pottery fragments from Dunavec site (according to S. Hansen).

većini slučajeva statuete pronađene izvan arheološkog konteksta, a često i bez osnovnoga podatka o užoj provenijenciji.²⁴

Već smo upozorili da je figurica cetinskoga adoranta izrađena od gline grublje fakture sa znatnom primjesom krupnijih zrnaca pijeska. Rekli smo također da su u istome iskopu uz nju, pored spomenute glačane kalupaste sjekire, nađeni i ulomci posuda iste fakture koje stoje na ravnoj ili visokoj prstenastoj koničnoj nozi, što je u Dalmaciji prvenstveno odlika keramike starijega i srednjega neolitika. Uz to, iste su fakture i ulomci impresso keramike izvađeni iz korita Cetine oko 2 km nizvodno od Otoka (Sl. 8/a), na položaju kod pumpne stanice nedaleko Trilja (Sl. 1), pa i ove činjenice donekle mogu biti i putokaz za uže vremensko određenje figurice s položaja Brzica. Zanimljiv je i podatak da je na istom položaju u rijeci Cetini kod Trilja, s nalazima impresso keramike, pronađen i ulomak ruba veće posude koja također ima vrlo sličnu fakturu, a uz to je i ukrašena stiliziranim gornjim dijelom ljudskoga lica (Sl. 8/b).²⁵ Na

²⁴ S. HANSEN, 2007, 331-335.

²⁵ Iako su ovi ulomci u literaturi u različitim prigodama već više puta slikovno prezentirani, ovdje radi svrsishodnosti donosimo njihove osnovne arheološke podatke jer mogu biti korisni budućim istraživačima. Oba se ulomka nalaze u

Muzeju Cetinske krajine u Sinju: a. ulomak ukrašen impresso ukrasom ima veličinu od 15,8 x 13,7 cm (inv. br. MCK – A 220); b. ulomak posude s prikazom dijela ljudskoga lica ima veličinu od 15 x 20 cm (inv. br. MCK – 5118).

ulomku su prepoznatljivije reljefne bademaste oči koje nadvisuju iste takve polukružne obrve što izlaze iz grebenastog nosa. Drugi dijelovi lica nisu prikazani. Ovakav motiv je relativno čest na prapovijesnim posudama iz raznih razdoblja, no nama se čini da mu je najbližu stilsku i tipološku analogiju moguće iznaći među ulomcima vrlo slično dekoriranih posuda s nalazišta Dunavec u Albaniji, čiji slojevi uglavnom pripadaju srednjem i mlađem neolitiku (Sl. 9/1-3).²⁶ Na istome su albanskome nalazištu pronađene i brojne druge neolitičke statuete od kojih neke imaju i bitne stilske odlike koje karakteriziraju i figuricu cetinskoga adoranta iz Sinjskoga polja.²⁷ Stoga se, do sistematskih arheoloških istraživanja na nalazištu Brzica koja uskoro planiramo obaviti, za sada zadovoljavamo završnom konstatacijom da je na ovome važnom arheološkom nalazištu kod sela Otok u Sinjskom polju pronađen rijedak, gotovo unikatan primjerak prapovijesne (neolitičke) umjetnosti u Dalmaciji (i u Europi) kojemu su bitne osobine naglašeni realizam (u čučnju modelirane noge, anatomske istaknuta kralješnica, u smješak razvučena usta) i vrlo vjerojatni kulturni karakter (izražen pognutim položajem glave). Po svemu sudeći, stilsko izvorište figurice je u unutrašnjosti Balkana, a u budućim proučavanjima će sigurno doprinijeti boljem razumijevanju arheoloških problema koje na tim prostorima gotovo svakodnevno nameću i otvaraju nova otkrića. Pored svega toga, ovaj nalaz još jednom potvrđuje i više puta s naše strane izrečenu konstataciju da je područje uz rijeku Cetinu u Sinjskome polju jedno od najvažnijih arheoloških mikroregija pogodna za istraživanja prapovijesnih razdoblja u Dalmaciji, ali i u širem okruženju.²⁸

LITERATURA

- DIMITRIJEVIĆ, S. – TEŽAK GREGL, T. – MAJNARIĆ PANDŽIĆ, N., 1998. - *Prapovijest*, Zagreb.
- GIMBUTAS, M., 2007. - *The Goddesses and Gods of Old Europe. Myths and Cult Images* (reprint), London.
- HANSEN, S., 2007. - *Bilder vom Menschen der Steinzeit. Untersuchungen zur antropomorphen Plastik der Jungsteinzeit und Kupferzeit in Südosteuropa*, Bd. I-II, Mainz.
- Hrvatski arheološki godišnjak*, 2006. - *Hrvatski arheološki godišnjak*, 3, Zagreb.
- Italia preistorica*, 1993. - *Italia preistorica* (ur. A. Guidi i M. Piperno), Roma-Bari.
- MARIJANOVIĆ, B., 2007. - Neka pitanja ranog neolitika istočnog Jadrana, *Archaeologia Adriatica*, 1, Zadar.
- MAROVIĆ, I., 2002. - Sojaničko naselje na Dugišu kod Otoka (Sinj), *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 94, Split.
- MILOŠEVIĆ, A., 1987. - Neolitička keramika s Bilokapića gradine u Sinjskom polju, *Obavijesti HAD-a*, 19-1.
- MILOŠEVIĆ, A., 2003. - Život uz rijeku Cetinu u Sinjskom polju u prapovijesno doba, *Histria Antiqua*, 10, Pula.
- MILOŠEVIĆ, A., 2006. - Le ricerche archeologiche nell'alveo del fiume Cetina, *Archeologia subacquea in Croazia. Studi e ricerche*, Venezia.

²⁶ S. HANSEN, 2007, 153, Taf. 157/10-12.

²⁷ S. HANSEN, 2007, Taf. 157-159.

²⁸ Usp. postignute rezultate u: D. SMITH - V. GAFFNEY - D. GROSSMAN - A. J. HOWARD - A. MILOŠEVIĆ - K. OSTIR - T. PODOBNIKAR - W. SMITH - E. TETLOW - M. TINGLE - H. TINSLEY, 2006, 171-186.

- MILOŠEVIĆ, A., - Gramatika prostora uz rijeku Cetinu, u: *Dalmatinska zagora - nepoznata zemlja*, Zagreb.
- MINICHREITER, K., 2000. - Reljefni prikaz ženskog lika na posudama starčevačke kulture, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, 17, Zagreb.
- MÜLLER, J., 1994. - Das ostadriatische Frühneolithikum: Die Impresso-Kultur und die Neolithisierung des Adriaumes, *Prähistorische Archäologie in Südosteuropa*, 9, Berlin.
- PERIĆ, S., 2002. - Der kulturelle Charakter und die Chronologie der Starčevo-Elemente im Neolithikum der westlichen Balkanregionen, *Starinar*, 51/2001, Beograd.
- Praistorija Jugoslavenskih zemalja*, 1979. - *Praistorija Jugoslavenskih zemalja. Neolit*, (ur. A. Benac), Sarajevo.
- SMITH, D. - GAFFNEY, V. - GROSSMAN, D. - HOWARD, A. J. - MILOŠEVIĆ, A. - OSTIR, K. - PODOBNIKAR, T. - SMITH, W. - TETLOW, E. - TINGLE, M. - TINSLEY, H., 2006. - Assessing the later prehistoric environmental archaeology and landscape development of the Cetina Valley. Croatia, *Environmental Archaeology*, 11, No. 2, York.
- TASIĆ, N. N., 2007. - Neolit u senci – još jedan osvrt na starčevačka naselja u Bosni, *Godišnjak CBI*, 34, Sarajevo.

THE CETINA FIGURINE

SUMMARY

The article reports on a new find of a typologically unique prehistoric pottery figurine from Sinj plain, which in its general stylistic characteristics belongs to the large group of statuettes such as have been discovered to the present at numerous Neolithic sites in the broad region of the Balkans. Its surprising and extraordinary appearance in Dalmatia can be explained through the process of the Neolithization of the eastern Adriatic region, in which ethnic components from the interior most probably participated. Once more the archaeological importance of the area along the Cetina River for the study of the prehistoric period is emphasized.

KEY WORDS: *Neolithic art, Dalmatia, Cetina region, Sinj plain*